

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

БІЛОКОПИТОВА НІНА ІВАНІВНА

УДК 316.653:316.658:659.4 (043.3)

**ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОСТІ В ТЮРКСЬКОМУ СВІТІ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2021

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та управління Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Ель Гуессаб Карім,
доцент кафедри соціальної філософії і управління
Запорізького національного університету
Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Свириденко Денис Борисович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
методології та міжнародної освіти;

кандидат філософських наук
Лукашенко Марина Володимирівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, доцент кафедри філософії
факультету історії та міжнародних відносин.

Захист відбудеться 14 травня 2021 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 38.

Автореферат розісланий 13 квітня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Слюсар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження обумовлена новими викликами постмодерного глокалізованого світу, які супроводжуються інформаційними війнами, розмиванням культурних цінностей, фрагментацією і кризою національних ідентичностей, розвитком мережевих суспільств і віртуальних форм соціальності. Успішно протистояти викликам сучасності можна тільки через консолідацію зусиль, пошук об'єднуючої ідеї. У глобалізованому світі, коли під загрозу тотальної уніфікації потрапило безліч різноманітних культур, гостро постає питання збереження їх унікальності та своєрідності. Тому звернення соціальної філософії до дослідження феномена соціальності у тюркському світі дає можливість зрозуміти, що об'єднане людське співтовариство перестає бути лише науковою абстракцією, воно стає реальністю. Подібного роду еволюційний зсув соціального дозволяє усвідомити зміни зв'язків та орієнтацій наукових, культурних, політичних та інших підсистем, зі всією очевидністю засвідчує їх залежність від досить суттєвих змін, що відбуваються у свідомості людей.

Сьогодні вивчення проблеми соціальності в тюркському світі проявляється в міждисциплінарному дискурсі, тобто на стику філософії, історії, соціології, психології, політології, філософської антропології та культурології. Основна складність в цілісному осмисленні матеріалу з цієї проблематики полягає в тому, що великий комплекс філософських ідей не використовується для аналізу тюркської соціальності тією мірою, якою, на наш погляд, це можливо і на яку вона заслуговує. З огляду на це, предмет нашого дослідження тюркська соціальність виступає своєрідною об'єднуючою філософією та ідеологією різних тюркських народностей, які створили самостійні державно-політичні структури і певною мірою залишаються незалежними світовими акторами. Зважаючи на глобальну та багато в чому кон'юнктурну сучасну ситуацію, тюркські держави об'єднуються задля збереження як матеріального, так і духовного багатства свого унікального світу.

Соціально-філософське дослідження феномена соціальності у тюркському світі актуально і в практичному плані у зв'язку з необхідністю концептуалізації феномена тюркської соціальності та її структур, зокрема поведінкових стандартів, які регулюють соціальні відносини, об'єктивовані в соціальну структуру тюркських суспільств. Саме соціально-філософський аналіз дозволяє краще зрозуміти трансформаційні процеси глобалізованого світу, в якому тюркський світ, тюркська соціальність формують нову архітектуру сучасного розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми № 0114U00266 «Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів», затвердженої наказом МОН України № 1193 від 25.10.2012 року; відповідає планам науково-дослідних робіт Запорізького національного університету, у межах яких розробляється тема «Стратегічне прогнозування транскордонних відносин: суб'єктність миротворення в умовах глобального конфлікту» (№ 0164004921).

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Метою дисертаційної роботи є соціально-філософський аналіз феномена соціальності у тюркському

світі та його вплив на взаємодію індивідів і тюркських держав.

Відповідно до мети визначено такі дослідницькі **завдання**:

- розглянути еволюцію тюркської соціальності у річищі соціогуманітарних наук та охарактеризувати сучасні інтерпретації зазначеного феномена;
- з'ясувати основні теоретико-методологічні підходи в осмисленні поняття тюркська соціальність;
- розкрити міждисциплінарну модель аналізу дискурсів тюркської соціальності в умовах історичних та сучасних соціокультурних трансформацій концептосфери «Схід – Захід»;
- визначити параметри конструювання тюркської соціальності та особливості її репрезентації в історичному і соціокультурному дискурсах;
- окреслити структуру духовного феномена тюркської соціальності, пояснити вплив світоглядних орієнтацій тюркського етосу на практичну діяльність людини, суспільне життя;
- проаналізувати соціальні, культурні та релігійні фактори формування тюркського соціального і суспільного простору, їх значення в інтеграції тюркських народів в архітектоніку світового порядку;
- дослідити соціокультурну специфіку україно-тюркського діалогу в історичній ретроспективі і в умовах сучасності;
- розкрити аксіологічні складові симбіотичних україно-тюркських відносин, виявити детермінанти оптимізації україно-тюркського діалогу в постмодерному глокалізованому світі.

Об'єктом дослідження є феномен соціальності та його історичні й сучасні соціально-філософські репрезентації.

Предметом дослідження є смислове розгортання тюркської соціальності в світоглядному горизонті буття людини і суспільства.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Дослідження базується на соціально-філософській методології пізнання тюркської соціальності й містить комплекс загально- і конкретно-наукових методів та принципів. У роботі використано методологічний потенціал системно-історичного, соціально-конструктивістського, компаративного, соціокультурного, світ-системного підходів. Системно-історичний підхід дозволив дослідити генезу тюркської соціальності як складної цілісної системи, котра зумовлена комплексом історичних соціокультурних, політичних, економічних, релігійних та інших чинників. Соціально-конструктивістський підхід сприяв розкриттю природи й сутності тюркської культури і соціальності та вихідних онтологічних підстав. За допомогою компаративного методу здійснено порівняння світоглядних орієнтацій тюркської людини зі світоглядними настановами інших народів, зокрема українців. Соціокультурний підхід використано під час аналізу глибинних історично сформованих стійких соціально-ціннісних структур тюркської соціальності, національних архетипів, які зумовлюють певну специфіку світоглядних настанов тюркських народів та їх соціальності в єдиному глобальному просторі. Світ-системний підхід забезпечив з'ясування цінностей світоглядних настанов тюркських народів та ментальних засобів входження держав тюркського ареалу в сучасний глобалізований світ. Методологічний

пізнавальний рух визначення онтологічних, соціально-філософських підстав тюркської соціальності спрямовувався за схемою «від концепту до концепції», тобто до створення авторської систематизації тюркської соціальності як особливого різновиду пізнавальної діяльності в сучасних умовах. Основою, концептуально-значущим поняттям у створенні концепту «тюркська соціальність» виступає «національно-культурна пам'ять» тюркських народів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше в українській соціальній філософії здійснено соціально-філософський аналіз феномена соціальності у тюркському світі та проаналізовано його вплив на взаємодію індивідів і тюркських держав, на архітектуру сучасного світу.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження розкривається у таких положеннях:

Вперше:

– засобами сучасних методологічних і теоретичних засад соціальної філософії здійснено концептуалізацію феномену тюркської соціальності та визначені основні принципи та підходи її соціально-філософського аналізу. Дано авторське визначення поняття соціальності у тюркському світі як наявності стійких цивілізаційно-культурних взаємодій, що характеризуються світоглядною єдністю екзистенціалів тюркського етносу, умовами і способом життя, спільністю культур різних держав-націй тюркського ареалу;

– визначено соціально-філософську специфіку буття тюркської соціальності – як еволюцію властивої їй культури, її різноманітні досягнення, організацію політичного простору, що базуються на смислових лігатурах етнічної самоідентифікації в різні історичні епохи; зазначено, що тюркська соціальність для націй-держав тюркського ареалу в сучасному глобальному світі постає об'єднувальною філософією та ідеологією, що зберігає культурну структуру світ-організму тюрків.

Удосконалено:

– уявлення про структуру тюркського соціального буття, факторами якого є формування державності, розвиток урбанізаційних процесів в степах, формування відповідної духовної релігійної ідеології тенгріанства та ісламу;

– соціально-філософський аналіз специфіки тюркської соціальності, що визначається кореляцією між поведінковою цінністю та інститутом, і претендує на пояснення інституціональної структури тюркських суспільств, які характеризуються наявністю стійких соціальних взаємодій, що презентується умовами і способом життя, спільністю культур;

– аналітику ідентифікаційних особливостей тюркської та української ментальності, що дозволить не тільки визначити специфічні риси ментальних автоматизмів: «культурних кодів», «звичок свідомості», «стилів мислення», «стилів світосприйняття», але й побачити форми прояву дуальності природи в етнічній та соціальній історії двох етносів.

Набуло подальшого розвитку:

– з'ясування світоглядних засад (прагнення до гармонії, спів-буття разом, духовне самозаглиблення, традиційна, релігійна культура, патерналізм,

домінування доброчесності), які виступають важливим чинником об'єднувальної філософії та ідеології тюркської соціальності в умовах глобальних викликів;

– уявлення про цінності (сім'я, любов до держави), об'єкти поклоніння (Великий Тенгри, вовк), знання про місце і роль тюркських держав у новій архітектоніці світу;

– знання про спільне та відмінне у світоглядних, ментальних константах сучасного українця та тюркської людини.

Практичне і теоретичне значення одержаних результатів визначається тим, що отримані результати можуть бути використані в подальшому осмисленні соціальності в тюркському світі в умовах сучасних трансформацій соціальності, для розробки соціальної стратегії державного та регіонального розвитку, соціально-політичного програмування, інформаційної безпеки та впливу на соціальну поведінку. Запропоновані методологічні підходи до розуміння сучасних соціокультурних тенденцій розвитку сучасного світу можна застосувати у викладанні дисциплін «Соціальна філософія», «Соціологія» «Соціологія масових комунікацій», «Політологія», «Етнопсихологія», «Філософія соціальної культури» та ін.

Особистий внесок дисертанта. Результати дисертаційної роботи, які виносяться на захист, отримані авторкою особисто та відображені в наукових публікаціях.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення й висновки дисертаційної роботи обговорювалися на методологічних семінарах кафедри соціальної філософії і управління Запорізького національного університету, висвітлювалися у виступах і доповідях на низці міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, зокрема: III Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Науковий діалог Схід–Захід» (м. Кам'янець-Подільський, червень 2014 р.); VIII університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «Молода наука–2015» (м. Запоріжжя, квітень 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Туркменська література епохи Газневидів та духовна світова культура» (м. Ашхабад, Туркменістан, грудень 2013 р.); III Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Кіровоград, травень 2014 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Глобалізація у сфері економіки та технологій» (м. Чернівці, квітень 2014 р.); XII університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука – 2019» (м. Запоріжжя, квітень 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковані у 18 працях, з них: 7 статей у фахових наукових виданнях із філософських наук, зареєстрованих МОН України, 2 статті у міжнародних періодичних виданнях; 9 – у збірниках і матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Обсяг основного тексту дисертації – 182 сторінки. Список використаних джерел і літератури налічує 283 найменування, з них – 28 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «Вступі» обґрунтовано актуальність теми дисертації, проаналізовано ступінь наукової розробленості проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету та дослідницькі завдання, охарактеризовано методологічні засади, окреслено наукову новизну положень, що виносяться на захист, розкрито теоретичне і практичне значення дисертаційної роботи, а також наведено дані про апробацію отриманих результатів, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження соціальності в тюркському світі**» проаналізовано генезу філософського та соціально-гуманітарного осмислення феномена тюркська соціальність, уточнено його сутність та розкрито зміст, визначено основні методологічні засади дослідження феномена соціальності у тюркському світі.

У підрозділі 1.1. «*Стан наукового опрацювання феномена соціальності в тюркському світі у суспільствознавчих науках*» констатовано, що соціально-філософська специфіка вивчення тюркської соціальності потребує нових неklasичних підходів, які дозволять перейти від парадигми соціального конструктивізму до соціального реалізму. На основі звернення до методології Ж.-Л. Нансі зазначено, що соціальне буття потрібно розглядати як взаємодію різноманітних асоціацій та як пізнання онтології таких спільнот. Встановлено, що світ тюркської соціальності у літературі презентується як еволюція досягнень у сферах культури, організації політичного, економічного і духовного простору в історичній динаміці. Доведено, що в сучасній інтерпретації соціогуманітарного та філософського дискурсів тюркська соціальність постає як об'єднуюча філософія тюркських народів, яка корінням сягає в далеке минуле.

Зазначено, що майже всі роботи, які стосуються тюркської проблематики, особливо з історії стародавніх тюрків, представлені історичним науковим дискурсом, який реалізується в контексті таких теорій, як формаційна, модернізаційна, цивілізаційна, еволюційна, теорії антропологічного конструктивізму і позитивізму.

До теоретичної групи формаційної теорії з дослідження соціальності у тюркському світі належать насамперед роботи багатьох радянських вчених-орієнталістів, зокрема: С. Агаджанова, Б. Андріанова, Л. Вікторова, В. Грайворонського, А. Грача, С. Кисельова. Модернізаційні теорії дослідження історії і культури тюрків представлені працями А. Шаісламова, С. Васютіна, А. Алікберова. Модернізаційні та цивілізаційні теорії, що досліджують світ тюркської культури і соціальності, представляють праці Б. Андріянова, С. Аязбекова, А. Балаєва, К. Байбосунова, І. Валлерстайна, А. Грача, М. Губогло, А. Досимбаєва, М. Лукашенко, Н. Масанова, З. Майданали, Р. Рахмалієва, Д. Свириденка, І. Семенюка, Б. Умир'янова, Г. Файзрахманова та ін.

Роботи представників еволюціоністських теорій розглядають тюрків і тюркську соціальність як суспільство, в якому існує особливий тип господарської діяльності, що породжує певний політичний устрій степової

напівпериферійної зони, яка розвиває міжнародну торгівлю, урбанізацію, сільське виробництво і породжує складні соціальні стратифікаційні та управлінські структури. Зазначену аналітику зустрічаємо у працях М. Арістова, В. Бартольда, Л. Гумільова, Н. Кардіна, В. Радлова та інших дослідників.

У підрозділі 1.2. *«Методологічні засади дослідження феномена соціальності в тюркському світі»* охарактеризовано методологічну основу дисертаційної роботи. Констатовано, що методологічними засадами дослідження є системно-історичний, конструктивістський, компаративний, світ-системний підходи до аналізу феномена тюркської соціальності. Зазначено, що формування нового понятійного апарату соціально-філософського дослідження соціальності в тюркському світі тісно пов'язане із системним розкриттям мінливих історичних обставин, які розкривають генезу, природу й сутність тюркської культури і соціальності та їх вихідні онтологічні підстави. Основою концепту «тюркська соціальність» є «національно-культурна пам'ять» тюркських народів.

За допомогою методології соціального конструктивізму здійснено аналіз сформованих традицій тюркського соціокультурного простору, які стали екзистенціальною передумовою соціальності у формуванні нових зразків діяльності, котрі набудуть згодом статус традиційних. Соціальне конструювання, як раціонально-діяльнісний інструмент функціонування соціуму, має функцію, якою є відносини культури до майбутнього. Розглядаючи тюркський соціум, виявлено наявність стійких соціальних взаємодій, що характеризуються умовами і способом життя, спільністю культури. Соціальна філософія не просто виявляє кореляцію між поведінковою цінністю та інститутом, вона претендує на «пояснення» інституційної структури тюркських суспільств.

Світ-системний підхід дозволив пояснити багатолінійність Всесвітньої історії, зокрема історії тюрків-кочовиків. Зазначений підхід особливо актуальний при аналізі умов розвитку соціально-економічних, політичних, світоглядних інституцій сучасних тюркських держав, які не бажають бути «периферією» глобального світу і світової історії. Компаративний підхід до визначення тюркської соціальності сприяв дослідженню екзистенції етнічної ментальності в широкому сенсі, розкриттю сутності емоційного, ситуативного існування, прагнення до осмислення і свободи вибору, прагненні вчитися в іншого і збагачувати власні переконання.

У підрозділі 1.3. *«Концептосфера "Захід – Схід" в ідентифікаційних процесах тюркської соціальності»* розглянуто феномен тюркської соціальності в парадигмальних смислах соціокультурного простору «Схід – Захід», проаналізовано соціокультурну трансформацію історичних взаємин Сходу і Заходу, які склалися з різних взаємодіючих сфер – політичної, економічної, культурної, соціальної. Визначена архітектоніка соціальної взаємодії, яка породжує моделі протистояння і взаємозбагачення. Окреслено стереотипні протиставлення Сходу і Заходу: духовність – практицизм, космоцентризм – антропоцентризм, містицизм – раціоналізм, монізм – дуалізм, що значною мірою проявилися в період торговельної, політичної (в тому числі

й військової), культурної експансії європейських країн на азійські території.

Східні теми й мотиви розуміння специфіки соціо-ментальних особливостей і трансформацій в моделі «Європа – Азія» розглянуто в контексті нових геополітичних доктрин, суть яких в продуктивній взаємодії суверенних позицій, що становлять єдиний і різноманітний смисловий простір і загальну культуру. Дійсно, європейське сходознавство не могло не висловлювати свою власну культурну приналежність, яка в кращому випадку «протегувала східним країнам, а в гіршому – «нехтувала» культурою Сходу.

Аргументовано, що результатом аналітичних міркувань щодо взаємодії соціокультурного діалогу Сходу і Заходу стає нова парадигма «перетину культур» в умовах глобальної трансформації світу. Перетин культур знімає радикальне протистояння глобальних моделей «Схід – Захід», «Європа – Азія», архітектоніка світу породжена цими моделями. Зазначено, що в межах сучасних теоретичних пошуків, компаративістських дослідженнях простежується вплив тези про те, що порівнянність – абсолютна, непорівнянність – відносна.

Другий розділ **«Параметри конструювання соціальності в тюркському світі та проблеми її репрезентації: від давнини до сучасності»** присвячено дослідженню структури соціального буття, світоглядним настановам та проблемам інтеграції тюрків у світовий соціокультурний простір.

У підрозділі 2.1. **«Структура тюркського соціального буття»** розглянуто соціальну структуру тюркського світу, специфіку її формування через аналітику політичної, економічної і духовної сфер буття тюркських народів. Визначено й узагальнено фактори ускладнення тюркського суспільства, формування державності (Тюркські каганати), перехід на рівень кочових імперій, формування соціальних і політичних інститутів, процеси урбанізації в степах, комплексна характеристика влади і громадських систем в масштабах об'єднання древніх тюрків. Виділено соціальні якості тюрків, які дозволяють говорити про особливості устрою тюркської державності в умовах сучасного націо-генезу, а саме: *манасовість* і *пасіонарність*.

Зазначено, що соціально-філософська специфіка визначення параметрів конструювання тюркської соціальності покликана специфічними засобами і можливостями визначати світоглядні орієнтири людей, залучати їх до ефективних соціальних практик і, таким чином, відкривати світ мудрості. Аргументовано, що методологічний інструментарій соціальної філософії сприяє формуванню уявлення про загальну, універсальну форму культурного надбання тюркських суспільств. Йдеться про з'ясування світоглядного дискурсу, логіки становлення світоглядних трендів нового формату світу. Тюрки в історію увійшли як феномен «племені-держави», або «держава, заснована на принципах спорідненості», правителі яких здійснюють контроль над населенням, але спорідненість продовжує залишатися базовим принципом соціальної організації. Охарактеризовано форми суспільного буття та соціальні інститути тюрків: ель, питомо-сходова система, ієрархія чинів, військова дисципліна, дипломатія, а також наявність чітко відпрацьованого світогляду, який протиставлено ідеологічним системам сусідніх країн. Констатовано, що константами тюркської соціальної самоідентифікації в історичному розвитку стають: соціальний простір

степу, братська згуртованість, колективна синергія й дисципліна, які породжують нову, господарсько-прагматичну парадигму мисле-діяльності тюрків, коли світ став єдиною торговою транснаціональною корпорацією під владою нащадків Чингізхана.

У підрозділі 2.2. *«Світоглядні настанови, поведінкові стратегії та соціальність тюркського світу»* проаналізовано еволюцію світоглядних орієнтацій тюркського етосу. Виокремлено соціодуховну сутність тюркського етосу через визначення етнічного менталітету, сформованого на основі колективного підсвідомого, який породжує архетипи, та міфологічні «образи МИ». Визначено етнічну самоідентифікацію в ментальності тюрків, засновану на генетичному взаємозв'язку свідомого й несвідомого, міфологічного й релігійного, що впливає на свідомість індивіда, а також зберігається упродовж тисячоліть. Констатовано усталеність архетипів тюркського етносу. Культура тюрків характеризується як культура традиційного типу, в якій зберігається значимість міфологічного освоєння дійсності, враховується особлива роль міфологічної свідомості, тому аналіз міфологічного – це фактично аналіз соціального. Обґрунтовано тезу, що релігія для тюрків – і стародавніх і сучасних – є ідеєю історичної наступності буття. Відтворення і збереження суспільства через передачу релігійних цінностей і розвитку на цій основі соціальних відносин і духовних досягнень стає важливим завданням, від вирішення якого залежить тривалість буття суспільства, його розвитку або припинення існування.

У підрозділі 2.3. *«Соціальна інтеграція тюрків у світ: проблеми та перспективи»* зазначено, що соціальна культура тюркомовних народів на теперішній час представлена понад тридцятьма етносами, що населяють території Туреччини, Центральної та Середньої Азії, Європи. Встановлено, що географічна карта тюркського етносу свідчить тільки про одне – тюркські народи вбирали в себе різні культурні впливи, асимілюючи їх в горінні споконвічних тюркських традицій. Охарактеризовано принципи і проблеми рівноправної інтеграції тюркських держав в глобальну архітектоніку світу. Зазначено, що існують серйозні перешкоди у вигляді великої різниці економічних потенціалів тюркських країн. Економічна нерівність має і політичні наслідки. Ступінь привабливості тюркської інтеграції безпосередньо залежить від практичного втілення принципу рівноправності, неприпустимості гегемонії будь-якої країни, незважаючи на природну різницю у впливу на цей процес різних потенціалів окремих тюркських народів і країн.

Визначено, що стрижнем тюркської інтеграції традиційно виступає гуманітарна складова, де центральним є питання спільної мови, існуюча раніше єдина культурно-історична спільність.

У третьому розділі *«Специфіка соціокультурного україно-тюркського діалогу»* досліджено симбіотичні відносини та детермінанти оптимізації україно-тюркського діалогу. Визначено вітчизняну традицію обговорення проблем, соціокультурних аспектів україно-тюркського діалогу, яка розгортається, як правило, на двох рівнях – науково-теоретичному аналізі пізнання тюркської культури та історії і концептуалізації політичних проєктів. Науково-теоретичний дискурс визначення особливостей україно-тюркського

діалогу уможливив обґрунтування української і тюркської ментальності, що дозволило визначити специфічні риси культурних кодів, стилів мислення, стилів світосприйняття зазначених народів.

У підрозділі 3.1. **«Аксіологічний підхід до симбіотичних україно-тюркських відносин»** на прикладі симбіотичних україно-тюркських відносин визначено цінності етно-соціальної тюркської культури в системі аксіологічних парадигм сучасності: *репрезентативність* (представленість у свідомості членів суспільства всього, що має значення для індивідів: об'єктивна сукупність виразних можливостей, цінність традиції, родинні цінності, повага до батьків, особливе вшановування матері); *іманентність* суб'єкту (злитість загальнокультурного стилю із суб'єктом, привнесення особливо-ціннісної ієрархії тюркської родини в українську і навпаки). На основі аксіологічного підходу визначено інтегруючу складову відносин. Зазначено, що історичні міжетнічні україно-тюркські відносини як соціальне явище сприяють зміні соціокультурної парадигми, поєднуючи ці етноси в єдиний соціокультурний суб'єкт, а джерелами суспільного прогресу виступають міжкультурна комунікація, солідаризм і гуманізм україно-тюркських симбіотичних відносин.

У підрозділі 3.2. **«Детермінанти оптимізації україно-тюркського діалогу: архітектоніка соціальної цілісності»** обґрунтовано історичне значення впливу тюркського соціокультурного компонента на розвиток української культури і цивілізації. Виявлено та описано наявність спільних ментальних конструктів, синтез мовної складової соціокультурного україно-тюркського історичного діалогу. Звернення до методологічного інструментарію ономастики, дозволило зрозуміти природу соціального через мову, бо мова завжди була і залишається духом, ідентифікатором соціального, суспільного, об'єктивним механізмом і фактором соціогуманітарних наук і філософії. Кожен онім, як власна назва, містить інформацію про особливості іменованого об'єкту; історичну епоху, в якій виникла назва; етнос, котрий створив назву; мову, якою створена назва і багато іншого.

ВИСНОВКИ

1. Проблема соціальності у тюркському світі в науковій літературі є малодослідженою і тематично розпорошеною в окремих галузях гуманітарного знання. Майже всі роботи з тюркської проблематики, особливо з історії стародавніх тюрків, представлені історичним науковим дискурсом. Виявлено методологічну особливість: більшість із представлених досліджень презентовані в межах декількох парадигм, які допомогли коректно впорядкувати різні концепти тюркської культури і частково описаної соціальності, а також належним чином структурувати досліджувану проблему. Виокремлено такі парадигмальні підходи: *формаційна теорія* в методології дослідження тюркської соціальності; *модернізаційні теорії* як інструмент постійного оновлення тюркських спільнот, що характеризується структурно-функціональною диференціацією і утворенням відповідних форм інтеграції; філософські *теорії антропологічного конструктивізму, еволюціонізму та позитивізму*.

Соціально-філософська специфіка вивчення тюркської соціальності вимагає нових некласичних підходів, які дозволять перейти від парадигми соціального конструктивізму до соціального реалізму. Особливістю дослідження генези філософського та соціально-гуманітарного осмислення феномена тюркська соціальність є виявлення та розвиток уявлень про еволюцію тюркського світу як «буття-разом», спів-буття відмінності та множинності. Така онтологія є не стільки «онтологією суспільства» в сенсі «регіональної онтології», скільки онтологією «соціальності».

2. Соціально-філософський аналіз феномену соціальності у тюркському світі потребував використання методологічних підходів, здатних найбільш адекватно забезпечити вихідні принципи і методи його дослідження. У роботі використано методологічний потенціал системно-історичного, соціально-конструктивістського, компаративного, соціокультурного, світ-системного підходів. Логіка визначення онтологічних, соціально-філософських підстав тюркської соціальності спрямовувалася за схемою «від концепту до концепції», тобто до створення авторської систематизації тюркської соціальності як особливого різновиду пізнавальної діяльності в сучасних умовах. Основою створення концепту «тюркська соціальність» виступає «національно-культурна пам'ять» тюркських народів.

3. Визначено єдине смислове поле щодо аналізу тюркської соціальності теоріями еволюціонізму, позитивізму, марксизму. Проблеми соціально-політичного розвитку кочового світу в працях європейських прихильників еволюціонізму і позитивізму вказують, що кочівники, зазвичай, розглядалися як приклад варварських народів, що стояли на кілька щаблів нижче цивілізацій хліборобів, а їх соціальний і культурний прогрес визначався впливом сусідніх осілих товариств.

Особливий інтерес для дисертаційного дослідження представляють роботи, в основі яких лежить *методологія цивілізаційного підходу*. Цивілізаційний підхід дозволяє розглянути факт різноманіття культур, ідею єдності та загальної спрямованості історичного процесу. Він вказує на зародження власного шляху й долі для кожної культури. Так формується теорія локальних культур і теорія цивілізацій. Розгляд предметного поля дисертаційної роботи точно потрапляє в рамки цивілізаційної інтерпретації соціальності у тюркському світі.

4. Соціально-філософський аналіз формує розуміння тюркської соціальності як цілісного утворення. Досліджено соціальну структуру тюркського світу, охарактеризовано специфіку її формування через аналітику політичної, економічної і духовної сфер буття тюркських народів. Визначено й узагальнено фактори ускладнення тюркського суспільства, формування державності (Тюркські каганати), перехід на рівень кочових імперій, формування соціальних і політичних інститутів, процеси урбанізації в степах, комплексна характеристика влади і громадських систем в масштабах об'єднання древніх тюрків. Говорячи про тюркський соціум, розглянуто наявність стійких соціальних взаємодій, що характеризуються умовами і способом життя, спільністю культури. Виділено соціальні якості тюрків, які дозволяють говорити про особливості устрою тюркської державності в умовах

сучасного націєгенезу, а саме: *манасовість і пасіонарність*. Манасовість – це світоглядне охоплення світу в цілісному баченні, де немає ворога і чужинця, де всі свої. Манасовість формує у людини такі якості, як відвага, стоїчні терпіння, героїзм, а також великодушність, відсутність прихованих ворожих почуттів до кого-небудь, сприйнятливості новизни, здатність вчитися. Пасіонарність означає енергетичну напругу суспільних систем тюрків. Люди, що володіють саме такими характеристиками, виступають рушійним ядром суспільних систем і надають останнім відповідного вектору розвитку. Розглядаючи тюркський соціум, виявлено наявність стійких соціальних взаємодій, що характеризуються умовами і способом життя, спільністю культури.

Тому соціальна філософія не просто виявляє кореляцію між поведінковою цінністю та інститутом, вона претендує на «пояснення» інституційної структури суспільства. Визначено, що соціальна система самозбереження та виживання тюркських народів будувалася за схемою: сім'я – рід – плем'я – суспільство – людство. Саме зазначена матриця є специфікою етнічного менталітету та етнічної самосвідомості тюркських народів.

5. Доведено, що релігія для тюрків – і стародавніх і сучасних – постає ідеєю історичної наступності буття. Відтворення і збереження суспільства через передачу релігійних цінностей і розвитку на цій основі соціальних відносин і духовних досягнень стає важливим завданням, від вирішення якого залежить тривалість буття суспільства, його розвитку або припинення існування. Сім'я для тюрків – це соціальна лігатура, смисл якої в прихильності як продукту тривалого соціального розвитку. Констатовано, що навіть в основі формування державності тюрків лежать родинні зв'язки.

6. В умовах соціально-економічних трансформацій ключовим та безпосереднім елементом продуктивних сил стає соціально-філософська аналітика процесів соціальної взаємодії тюркських держав із глобальним світом щодо зовнішніх ризиків і пріоритетів в діалозі з сусідами. Це дає можливість розглянути механізми формування сучасної тюркської соціальності як реальної тюркської цивілізації, що вибудовує регіональну інтеграцію, яка базується на прикордонному співтоваристві. Виявлені принципи і проблеми рівноправної інтеграції тюркських держав в глобальну архітектоніку світу. Зазначено, що існують серйозні перешкоди у вигляді великої різниці економічних потенціалів тюркських країн. Економічна нерівність має і політичні наслідки. Ступінь привабливості тюркської інтеграції безпосередньо залежить від практичного втілення принципу рівноправності, тобто неприпустимості гегемонії будь-якої країни, незважаючи на природну відмінність у впливі на цей процес різних потенціалів окремих тюркських народів і країн.

Підкреслено, що стрижнем тюркської інтеграції традиційно виступає гуманітарна складова, де центральним є питання спільної мови. Як правило, необхідність її введення обґрунтовується посиленнями на існуючу колись єдину культурно-історичну спільність.

7. Презентована аналітика ідентифікаційних особливостей тюркської та української ментальності, що дозволяє не тільки визначити специфічні риси ментальних автоматизмів: «культурних кодів», «звичок свідомості», «стилів

мислення», «стилів світосприйняття», а й побачити форми прояву дуальності природи в етнічній та соціальній історії двох етносів. Зазначено, що, на відміну від українських світоглядних настанов, де свобода вибору становить основу буття, тюркська світоглядна модель носить імперативний характер. Парадигмальним ядром тюркської ментальності виступає поняття «релігійно-історична традиція», ядро української філософської ментальності – «кордоцентризм».

8. Визначаючи детермінанти оптимізації україно-тюркського діалогу, аргументовано, що українці далеко не завжди усвідомлюють сенс тюрксько-українського пограниччя для своєї історії та культури, часто трактуючи тюркський чинник як щось маргінальне для себе. І це при тому, що на теренах Південної України з XV-го ст. існувала потужна й культурно розвинута тюркська держава – Кримське ханство. Також окремі південні терени України в той час входили до складу Османської імперії. На цих південноукраїнських землях інтенсивно розвивалася мусульманська культура. Ця культура фактично для нинішніх українців є «терраїнокогніта». Тому проблематика україно-тюркських відносини дуже складна і заслуговує на належну увагу, на соціально-філософський дослідницький екскурс, який би хоч частково розкривав внутрішній ментальний феномен тюркської і української соціальності. Йдеться насамперед про «феномен місця», що поєднує в собі накопичені століттями традиції та духовність етносу. Зазначений ментальний феномен властивий як представникам тюркського етносу, так і українцям, тому аналіз взаємодії кримськотатарського народу й українців в сучасних умовах демонструє пошук соціально-політичного діалогу в розбудові української державності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Білокопитова Н. І. Сутність та зміст поняття «тюркська соціальність». *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Запоріжжя. 2015. Вип. 34. С. 156-160.
2. Білокопитова Н. І. Соціально-політичні паралелі тюркського та перського суспільства. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2014. Вип. 8. С. 160-163.
3. Білокопитова Н. І. Діалектичність світогляду та ідеології тюркської соціальної культури. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 90. С. 291-295.
4. Білокопитова Н. І. Компаративний підхід до гендерного питання в тюркських, перських і арабських суспільствах. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 87. С. 312-317.
5. Білокопитова Н. Особливості етносоціальної ідентифікації тюркомовних діаспор. *Схід*. 2015. № 1. С. 101-106.
6. Білокопитова Н. Аксіологічний підхід до симбіотичних україно-тюркських відносин. *Схід*. 2014. № 5. С. 97-101.

7. Білокопитова Н. І. Місце тюркської соціальної культури у поліетнічних суспільствах. *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянини*. Запоріжжя, 2014. Вип. 33. С. 213-218.

Статті в закордонних періодичних виданнях:

8. Белокопытова Н. Парадигматика тарикатов в украинском философском дискурсе. *Проблемы восточной философии. Международный научно-теоретический журнал Института философии и права Национальной академии наук Азербайджана*. Баку, 2015. № XX. С. 24-30.

9. Белокопытова Н. Специфика украинской и турецкой философской ментальности. *Вестник Института рукописей имени Физули НАН Азербайджана*. Баку, 2015 № 4. С. 41-49.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Белокопытова Н. Развитие философской мысли при Махмуде Газневи. *Материалы Международной научной конференции «Туркменская литература эпохи Газневидов и духовная культура мира»* (4-5 декабря 2013 г., г. Ашхабад, Туркменистан). Ашхабад, 2013. С. 422.

11. Білокопитова Н. Феномен Євроісламу як виклик вестернізації. *Materials X Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Aktualne problemy współczesnych nauk – 2014»*. 2014. Volume 17. Filologiczne nauki. Filozofia: Przemysł. Nauka i studia 72. Str. 43.

12. Белокопытова Н. Современное тюркское сообщество Украины. *Zbiór raportów naukowych. «Międzynarodna konferencja naukowa wymiany o osiągnięciach naukowych»*. (30.08.2014 – 31.08.2014). Warszawa: Wydaw: Sp. zo. o. «Diamond trading tour» 2014. Str. 46.

13. Білокопитова Н. Проблематика ідентифікації тюркомовних діаспор. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2015»*: у 5 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Т. 5. С. 155-157.

14. Білокопитова Н. Етносоціальні та правові відносини України і Туреччини. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2016»*: у 4 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Т. 1. С. 318-320.

15. Білокопитова Н. Феміністська парадигма соціокультурного розвитку. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2017»*: у 4 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Т. 1. С. 214-215.

16. Білокопитова Н. Проблеми соціально-культурної адаптації українських мігрантів в Туреччині. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2018»*: у 4 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. Т. 4. С. 87-88.

17. Білокопитова Н. Аналогічний підхід до сучасної компаративістської методології. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2019»*: у 5 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. Т. 4. С. 102-104.

18. Белокопытова Н. Творчество гения нации как вершина поэзии и философии мирового масштаба. *Махтумкули Фраги и общечеловеческие культурные ценности: материалы Международной научной конференции*. Ашхабад: Ылым, 2014. С. 18-19.

АНОТАЦІЯ

Білокопитова Н. І. Феномен соціальності в тюркському світі: соціально-філософський аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021.

У дисертації досліджено генезу філософського та соціально-гуманітарного осмислення феномена соціальності у тюркському світі, розвиток уявлень про еволюцію тюркського світу як «буття-разом», спів-буття відмінності та множинності. Аргументовано, що феномен тюркської соціальності виступає своєю єдиною об'єднуючою філософією та ідеологією різних тюркських народностей, які створили самостійні державно-політичні структури і певною мірою залишаються незалежними світовими акторами.

Розглянуто соціокультурну трансформацію феномену тюркська соціальність в ідеологічній матриці «Схід – Захід», що задається постмодерним культурним поліцентризмом. Охарактеризовано проблеми самоідентифікації тюркських народів, особливості їхнього геополітичного, людського і культурного самовизначення. Досліджено соціальну структуру суспільств тюркського світу та охарактеризовано специфіку формування її через аналіз політичної, економічної і духовної сфер буття тюркських народів. Виокремлено соціальні якості тюрків, які відображають особливості устрою тюркської державності в умовах сучасного націєгенезу: манасовість і пасіонарність. Визначено, що соціальна система самозбереження та виживання тюркських народів будувалася за схемою: сім'я – рід – плем'я – суспільство – людство.

Виявлено принципи і проблеми рівноправної інтеграції тюркських держав у глобальну архітектуру світу. Підкреслено, що формування та інтеграція в глобальний світ тюркської ідеї відбувається на тлі загального ослаблення традиційних зв'язків між поколіннями, що призводить до втрати спадкоємності поколінь, до моральної деградації сучасних тюркських суспільств.

Досліджено специфіку україно-тюркських відносин. Охарактеризовано ідентифікаційні особливості тюркської та української ментальності, здійснено порівняльний аналіз культури, соціуму та цінностей українського та тюркських суспільств, пов'язаних з економічним та глобалізаційним розвитком і виходом на світову арену держав тюркського ареалу та України. Визначено детермінанти оптимізації україно-тюркського діалогу.

Ключові слова: соціальність, тюркська соціальність, тюркське соціальне буття, ідеологія тюркської соціальності, ідентифікаційні особливості, соціальні взаємодії, тюркська та українська ментальність, релігійна культура тюрків, патерналізм.

SUMMARY

Bilokopytova N. I. The Phenomenon of Sociality in the Turkic World: social philosophical analysis. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philosophy, specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Zhytomyr State University named by Ivan Franko, Zhytomyr, 2021.

The dissertation examines the genesis of philosophical and socio-humanitarian understanding of the phenomenon of sociality in the Turkic world, the development of ideas about the evolution of the Turkic world as "being-together", co-existence of difference and plurality. It is argued that the phenomenon of Turkic sociality is a kind of unifying philosophy and ideology of different Turkic nationalities, which have created independent state and political structures and to some extent remain independent world actors.

The methodological basis of the dissertation research is outlined, which is represented by system-historical, constructivist, comparative, world-system and civilizational approaches to the analysis of the phenomenon of Turkic sociality. It was found that the concept of "Turkic sociality" in modern research often converges with the concepts of "image of the territory", "regional identity" and is used more in an instrumental way, in particular, in political practice and for the development of political brands than in the context of modern social philosophical knowledge. It is argued that in such an ontology the Turkic world is not an "ontology of society" in the sense of a "regional ontology", but an ontology of "sociality". Interdisciplinary discourse on the definition of Turkic sociality presents knowledge of the development of Turks under the influence of cultures of previous eras.

The socio-cultural transformation of the phenomenon of Turkic sociality in the ideological matrix "East-West", given by postmodern cultural polycentrism, is considered. The problems of self-identification of Turkic peoples, features of their geopolitical, human and cultural self-determination are characterized. The importance of implementing the paradigm of "East-centrism" as a response to the socio-historical and cultural challenge, which was determined by the claim of "Eurocentrism" to spread around the world.

Analysis of the evolution of worldview orientations of the Turkic ethnos made it possible to distinguish the socio-spiritual essence of the Turkic "ethos" through the essence of the ethnic mentality formed on the basis of the collective subconscious, which generates archetypes and mythological "images of WE". It is determined that ethnic self-identification in the mentality of the Turks is based on the genetic relationship of conscious and unconscious, mythological and religious, which affects the consciousness of the individual, and also persists for millennia.

The social structure of the societies of the Turkic world is studied and the specifics of its formation are characterized through the analysis of the political, economic and spiritual spheres of existence of the Turkic peoples. The factors complicating Turkic society, the formation of statehood (Turkic Khaganates), the transition to nomadic empires, the formation of social and political institutions, the processes of urbanization in the steppes, a comprehensive description of power and social systems in the unification of the ancient Turks. The socio-qualities of the Turks

are highlighted, which reflect the peculiarities of the system of Turkic statehood in the conditions of modern nation-genesis: Manasing and Passionism. It is determined that the social system of self-preservation and survival of the Turkic peoples was built according to the scheme: family - clan - tribe - society - humanity. This matrix is the specificity of the ethnic mentality and ethnic identity. It is stated that even at the heart of the formation of the statehood of the Turks are family ties.

The principles and problems of equal integration of Turkic states into the global architecture of the world are revealed. It is emphasized that the formation and integration into the global world of the Turkic idea takes place against the background of the general weakening of traditional ties between generations, which leads to the loss of succession of generations, to the moral degradation of modern Turkic societies.

The specifics of Ukrainian-Turkic relations are studied. The identification features of the Turkic and Ukrainian mentality are characterized, the forms of manifestation of the duality of nature in the ethnic and social history of the two ethnic groups are comprehended. A comparative analysis of the culture, society and values of Ukrainian and Turkic societies related to economic and globalization development and entry into the world arena of the Turkic region and Ukraine. The determinants of optimization of the Ukrainian-Turkic dialogue are determined.

Key words: sociality, Turkic sociality, structure of Turkic social life, ideologies of Turkic sociality, identification features, social interactions, Turkic and Ukrainian mentality, religious culture of Turks, paternalism.